

СИСТЕМНІ АСПЕКТИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КАПІТАЛІЗАЦІЇ ВОДНИХ РЕСУРСІВ

Погіршення якості водних ресурсів та їх зростаюча дефіцитність належить до найбільш важливих проблем, які постають перед окремими країнами та регіонами. Вода – невід’ємна частина будь-якої еколого-соціальної системи і критичне погіршення її стану, спричинене антропогенним впливом на водні системи, неминуче призводить до природних, так і соціально-економічних криз. Через одночасне зростання світового споживання води, та рівня її забруднення, збільшується кількість країн, в яких обмежується доступ до водних ресурсів. У зв'язку з цим вода стала одним з головних лімітуючих факторів економічного розвитку.

Не обійшла ця тенденція й Україну, де спостерігається повсюдне забруднення річок і поверхневих водойм, що призводить до неухильного зростання вартості й зниження ефективності їх якісного очищення.

Постановка проблеми. Причиною незадовільного стану використання та охорони водних ресурсів є низка проблем, які умовно можна поділити на дві групи – виробничо-технічні та організаційно-економічні. До першої групи належать:

- ✓ незадовільний технічний стан і високий рівень зношеності основних засобів водогосподарського комплексу (ВГК), що часто призводить до катастрофічного забруднення водних об’єктів;

- ✓ висока енергоємність підприємств ВГК;

- ✓ значні непродуктивні втрати води в мережах, які в середньому становлять 38,5, а в окремих регіонах перевищують 50%;

Серед організаційно-економічних проблем варто виділити:

- ✓ скрутну фінансову ситуацію на підприємствах, що призводить до загального дефіциту фінансових ресурсів та обмеженості інвестицій, необхідних для розвитку, утримання в належному технічному стані та експлуатації системи водозабезпечення;

- ✓ недостатність обігових коштів на підприємствах та інвестицій, що обмежує здійснення заходів щодо модернізації інженерних споруд і мереж;

- ✓ недосконала тарифна політика, що не забезпечує можливість фінансування всіх необхідних природоохоронних заходів;

- ✓ інституційні перекоси у взаємовідносинах між суб’єктами управління, використання та володіння водними ресурсами;

- ✓ несформоване конкурентне середовище у сфері надання послуг і водозабезпечення через несприятливі умови для розробок та функціонування ефективних фінансово-кредитних механізмів залучення недержавних інвестицій.

Подолання проблемних питань розвитку водогосподарського комплексу України передбачає здійснення системних заходів за напрямками: капіталізації водних ресурсів, корпоратизації управління ВГК та інституціоналізації ринкових методів управління. Реалізація цих заходів дасть змогу залучити додаткові фінансові важелі розвитку економічної підсистеми ВГК. Капіталізація рентних доходів водокористувачів сприятиме переорієнтації фінансового механізму управління водними ресурсами економіки країни в напрямі зменшення частки прямого фінансового забезпечення (дотування) до поступового збільшення частки самофінансування, що сприятиме розширеному відтворенню потенціалу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретико-методологічні засади розвитку інституційного забезпечення капіталізації водних ресурсів розглянуті у наукових працях М.А. Хвесика, І.К. Бистрякова, В.А. Голяна, В.А. Сташука, В.В. Пилипіва [1 – 6] та

ін. Проте подальшого дослідження потребує механізм упровадження сучасних фінансових інструментів управління водним господарством.

Метою статті є розробка та обґрунтування механізмів інституційного забезпечення капіталізації водних ресурсів, які б ураховували особливості функціонування водних ресурсів у фінансовому просторі. Йдеться про необхідність надання водним ресурсам фінансової форми та забезпечення їх ефективного проходження через адекватну фінансову інфраструктуру.

Виклад основного матеріалу. Важливим напрямом зростання вартості активів водогосподарських об'єктів та наповнення сфери водокористування додатковими фінансовими ресурсами є їх капіталізація, під якою розуміють трансформацію коштів (частини чистого прибутку або інших прибутків) у додану вартість чи фактори виробництва, унаслідок чого досягається збільшення розміру власних коштів. Отже, капіталізація водних ресурсів – це складний процес перетворення факторів виробництва у капітал економічних систем, який повинен відбуватися на засадах гармонізації інтересів суб'єктів господарювання з метою забезпечення сталого розвитку національних територіальних утворень. Капіталізація водних ресурсів передусім повинна спрямовуватися на забезпечення не лише і не стільки рівня прибутку, скільки збільшення податкових надходжень до бюджетів, зайнятості і доходів населення, розвиток соціальної інфраструктури території, охорону та раціональне використання водних ресурсів.

Для того, щоб механізм капіталізації водних ресурсів запрацював, необхідні ґрунтовні зміни законодавчої бази у сфері захисту прав власності, застави, сек'юритизації, а також розвиток практики відповідного правозастосування [4, с.60].

Окрім основних заходів, що сприятимуть капіталізації водних ресурсів, потрібно розробити та впровадити механізми їх комплексної економічної оцінки, організувати спеціалізовані ринки для торгівлі правами користування водними ресурсами, удосконалити інституціональне середовище водокористування тощо.

Найбільш поширеним способом введення в оборот некапіталізованих елементів національного багатства є механізм сек'юритизації активів, який розглядається як спосіб «перетворення» незадіяних активів у такі, що обертаються, за допомогою фондових ринків [3, с.345].

У процесі сек'юритизації активів необхідно здійснити виділення і передачу певних активів, наявних в ініціатора сек'юритизації, у диференційований пул фінансових активів, який списується з балансу ініціатора і передається новій спеціально створеній організації, яка в подальшому випускає цінні папери, забезпечені цими активами, і розміщує їх серед широкого кола інвесторів.

Специфікація прав власності на водні ресурси і створення ефективних правових інститутів їх захисту разом із низкою інших заходів забезпечать залучення у фінансовий обіг великої кількості водогосподарських об'єктів. У той же час, ураховуючи їх специфічність, яка полягає у високій соціально-економічній значущості та спираючись на позитивний закордонний досвід виникає потреба в розробленні системи обмежень, яка має убезпечити населення та навколишнє природне середовище від можливих негативних наслідків передачі прав користування водогосподарськими об'єктами приватним інвесторам, що не призведе до можливого суттєвого зменшення обсягів капіталізації. Основними елементами такої системи можуть бути довгострокові орендні чи концесійні права, замість прав повної власності розпорядження, різноманітні обмеження використання водогосподарських об'єктів та фінансових ресурсів, що безпосередньо пов'язані з їх діяльністю, тощо.

У сучасних умовах найбільш ефективно ресурси використовуються в ході реалізації конкретних проектів. При цьому, формуючи певну конфігурацію з іншими активами, виникає можливість суттєвого підвищення вартості сукупного активу. Стосовно водних ресурсів таке поєднання, на нашу думку є найбільш продуктивним і фізичним капіталом (інфраструктурою ЖКГ) та земельними ресурсами.

Пул водних ресурсів і фізичного капіталу. Ураховуючи зарубіжний досвід використання механізму сек'юритизації активів, можна обґрунтувати механізм використання водних ресурсів у процесах відтворення фізичного капіталу. Так, оптимальним механізмом залучення довгострокового кредитного фінансування модернізації і заміни зношених елементів ЖКГ на прийнятних для позичальника умовах може стати проектне (структурне) фінансування, яке дає змогу об'єднати характеристики одного або кількох активів в єдиний базовий – інструмент, що володіє оптимальними параметрами дохідності та ризику. Його суть полягає в об'єднанні різних фінансових потоків одного або кількох емітентів для створення більш привабливого для інвесторів інструмента, ніж його окремі складові.

Запропонована схема передбачає відділення активів суб'єктів територіальних утворень та їх передачу в управління третій стороні – спеціалізованій управлінській компанії, яка приймає на себе й управління ризиками. Важливо зазначити, що під територіальним активом розуміють не тільки повне право власності на ті чи інші об'єкти чи ресурси, але й специфіковані права. Загалом наявність забезпеченості фінансових зобов'язань спеціалізованих управлінських компаній адекватними правами та дохідними активами є базовою умовою реалізації схеми проектного фінансування. До таких фінансових гарантій можна віднести і дозволи на спеціальне водокористування.

Таким чином, включення водних ресурсів у проекти ЖКГ суттєво підвищить їх вартість, сприятиме використанню водної ренти на цілі модернізації економіки територіальних утворень [1, с.205].

Пул водних ресурсів і землі. При земельній іпотеці фінансові посередники не набувають прав на спеціальне користування іншими природними ресурсами, розміщеними на ділянці. Для інвесторів у сільське господарство оцінка землі може бути значно підвищеною за рахунок конструювання активу з прав на землю і водні ресурси, які становлять значну частину вартості зрошуваних сільгоспугідь. Дослідження показують, що вартість води при підключенні до землі і спеціалізованої інфраструктури, може бути набагато вищою, ніж ринкова вартість кожного окремого ресурсу.

На жаль, сучасний стан ринку позикового капіталу і техніко-технологічна база водогосподарських підприємств унеможливають реалізацію проривних проектів щодо модернізації та реконструкції об'єктів водогосподарської інфраструктури, тому необхідно створювати об'єднання підприємств, де буде значно вища концентрація капіталу, більш ефективний менеджмент грошових потоків та солідарна відповідальність за наслідки господарської діяльності.

Тому в системі управління водогосподарським комплексом і водними ресурсами необхідно йти шляхом децентралізації та диверсифікації окремих функцій – корпоратизації відносин, щоб поступово трансформувати командно-адміністративну модель управління водним сектором у мобільний корпоративний сегмент національного господарства

Перспективною формою раціонального використання водних ресурсів є створення холдингових компаній на базі підприємств цього сектору національного господарства. Для таких змін в інституціональному середовищі є певні передумови, проте, незважаючи на потужну виробничу базу, водогосподарські підприємства сьогодні не мають економічної самостійності і достатніх умов для комерціалізації. Крім того, водогосподарська діяльність пов'язана з використанням найважливіших видів природних ресурсів води й землі, для яких питання про власність остаточно не вирішене ні законодавчо, ні економічно. Нарешті, не останній за значимістю фактор полягає в тому, що специфіка розглянутої галузі зумовлює її монопольний характер, з одного боку, і соціальну спрямованість діяльності – з іншого, що, у свою чергу, передбачає активну участь держави в економіці галузі. Названі чинники значно ускладнюють упровадження нових форм управління водогосподарською діяльністю.

На нашу думку, державні підприємства, що працюють у системі Державне агентство водних ресурсів України на основі фінансових планів, мають отримати більшу автономію щодо вибору видів діяльності та партнерів. На їх базі варто створити державну холдингову компанію (рис.1), яка під патронатом зазначеного органу забезпечить достатню концентрацію фінансових ресурсів для модернізації техніко-технологічної бази цих підприємств. У виробничо-господарську практику останніх необхідно впровадити перспективні форми організації виробництва та праці, сформувати механізми якнайшвидшого освоєння найновіших досягнень науки і техніки в управлінській та комерційній діяльності. Функції материнської компанії може виконувати підприємство, утворене на базі Держводагенства України, а дочірньої – підприємства, що забезпечують водогосподарськими послугами галузевих водоспоживачів (промисловість, сільське господарство, житлово-комунальну сферу), і територіальні [5, с.308].

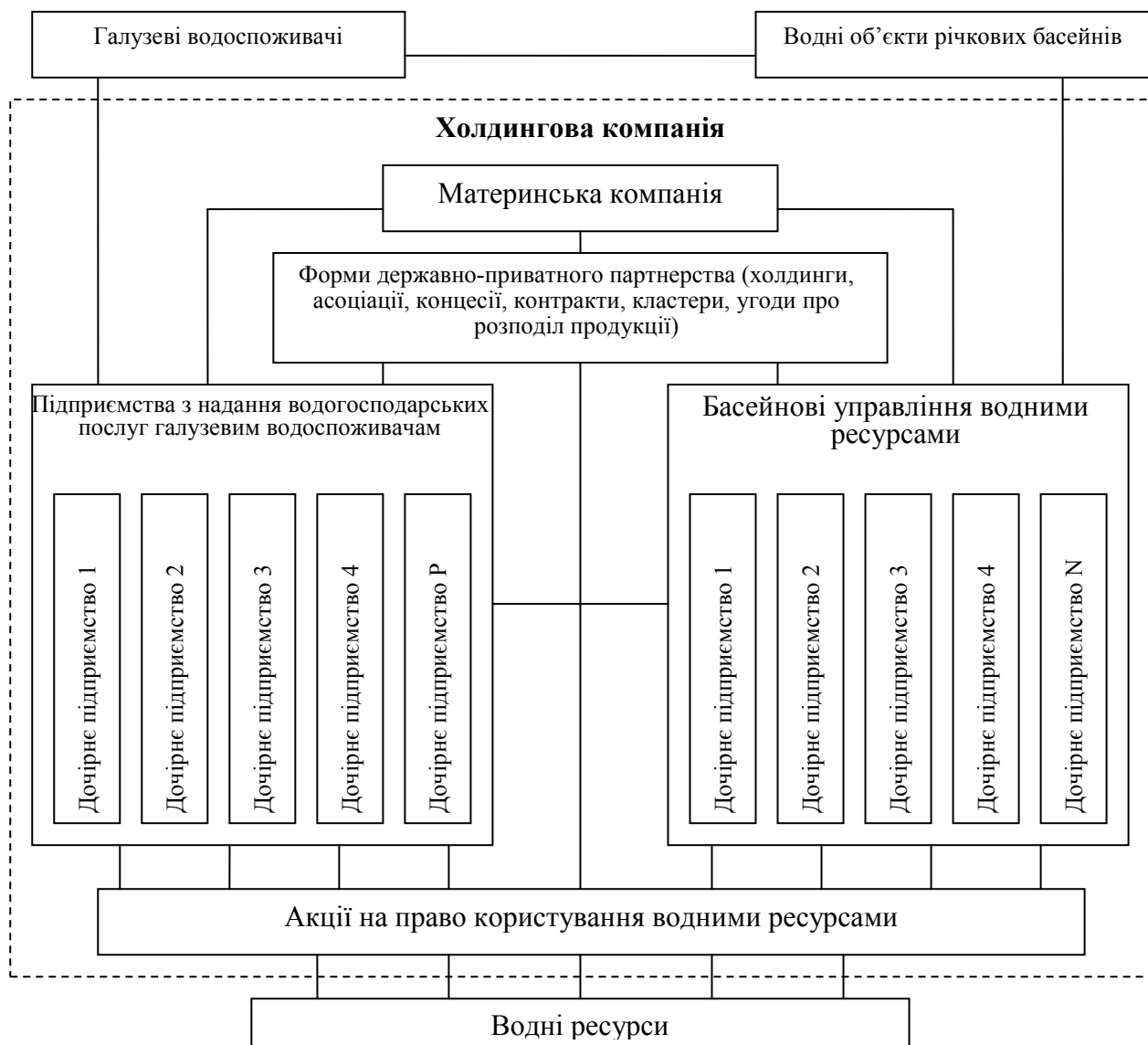

Рис. 1. Структура водогосподарської холдингової компанії

Басейнові управління водними ресурсами повинні забезпечити: екосистемне управління (вирішення проблем водозабезпечення й охорони вод у рамках водних екосистем, межами яких є басейнові простори, і відповідно до вимог їх цілісного і сталого розвитку); державне управління (через спеціально уповноважені басейнові органи управління використанням та охороною вод і водних об'єктів); економічне регулювання

використання та охорону вод. Таким чином управління водним господарством здійснюється державою і суспільством через басейнові управління на основі платного водокористування.

Управлінську діяльність в рамках басейнового підходу доцільно реалізувати в межах певних функцій, основними серед яких є:

- розробка і реалізація регіональних програм використання та охорони вод і відтворення водних ресурсів;
- здійснення державного обліку вод, ведення водного кадастру;
- моніторинг водних ресурсів, метою якого є забезпечення збирання, обробки, збереження та аналізу інформації про стан вод, прогнозування його змін та розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття управлінських рішень;
- видача дозволів на здійснення спеціального водокористування з метою визначення екологічно допустимих меж водокористування на певних водних об'єктах;
- нормування водокористування з метою визначення критеріїв оцінки екологічно допустимого впливу на водні об'єкти виробничої та іншої господарської діяльності та обсягів водокористування з урахуванням наявного потенціалу водних ресурсів на відповідних територіях;
- здійснення державного контролю за використанням і охороною вод, що сприятиме забезпеченню додержання всіма юридичними і фізичними особами вимог водного законодавства, зокрема щодо норм і правил у сфері використання та охорони поверхневих і підземних вод та джерел, внутрішніх морських вод і територіального моря, режиму водоохоронних зон, ведення державного обліку в цій сфері тощо.

Щодо підприємств із надання водогосподарських послуг галузевим водоспоживачам, то це повинні бути відповідні спеціалізовані управлінські компанії, які займаються комерційною діяльністю у сфері водозабезпечення, і кожна регламентується та взаємоузгоджується з відповідними басейновими управліннями.

За рівнем участі материнської холдингової компанії в комерційній та виробничій діяльності це має бути змішаний холдинг, тобто поряд зі здійсненням функцій контролю та управління іншими компаніями вона буде безпосередньо залучена в комерційну та виробничу сфери [2, с.89].

Створення холдингової компанії на базі водогосподарських підприємств має забезпечити принципово новий магістральний напрям фінансування і планування надання водогосподарських послуг. Підприємства, що ввійдуть до холдингу, матимуть змогу отримувати необхідні для ефективної адаптації до ринкового середовища консалтингові послуги, використовувати енергоощадне та високопродуктивне обладнання на умовах лізингу, залучати додаткові фінансові ресурси з консолідованого бюджету та централізовані капітальні вкладення з інвестиційного фонду. Холдинг сприятиме проведенню єдиної політики щодо залучення зовнішніх джерел інвестування перспективних водогосподарських проєктів комерційних банків та міжнародних природоохоронних фондів [6, с.498].

Для формування соціально орієнтованої ринкової економіки, яка ґрунтується на ресурсоощадливому природокористуванні, необхідно розробити сучасний інституціональний механізм екологобалансованого водокористування, що вдало поєднуватиме формальні (закони, правила тощо) та неформальні (звичаї, цінності тощо) інститути, які прямо чи опосередковано забезпечуватимуть залучення водних ресурсів у господарський оборот, регулюватимуть їх перерозподіл і споживання. Сьогодні існує багато проблемних питань, які стосуються створення в інституціональному середовищі водокористування базисних інститутів, інститутів ринку та фінансово-економічного регулювання. Саме ці органи визначають засади володіння, користування й розпоряджання водними ресурсами, формують ринкову інфраструктуру здійснення товарно-грошових відносин у зв'язку із залученням та споживанням водної складової

продуктивних сил, систему спонукальних та заохочувальних заходів, які мають сприяти переходу національної економіки до використання маловодних та безводних технологій. Тому виникає необхідність формування інституціонального середовища водокористування, яке включатиме значно ширший спектр інституціональних одиниць, ніж система відносин, що сформувались у водогосподарському комплексі загалом та у водному господарстві зокрема (рис.2).

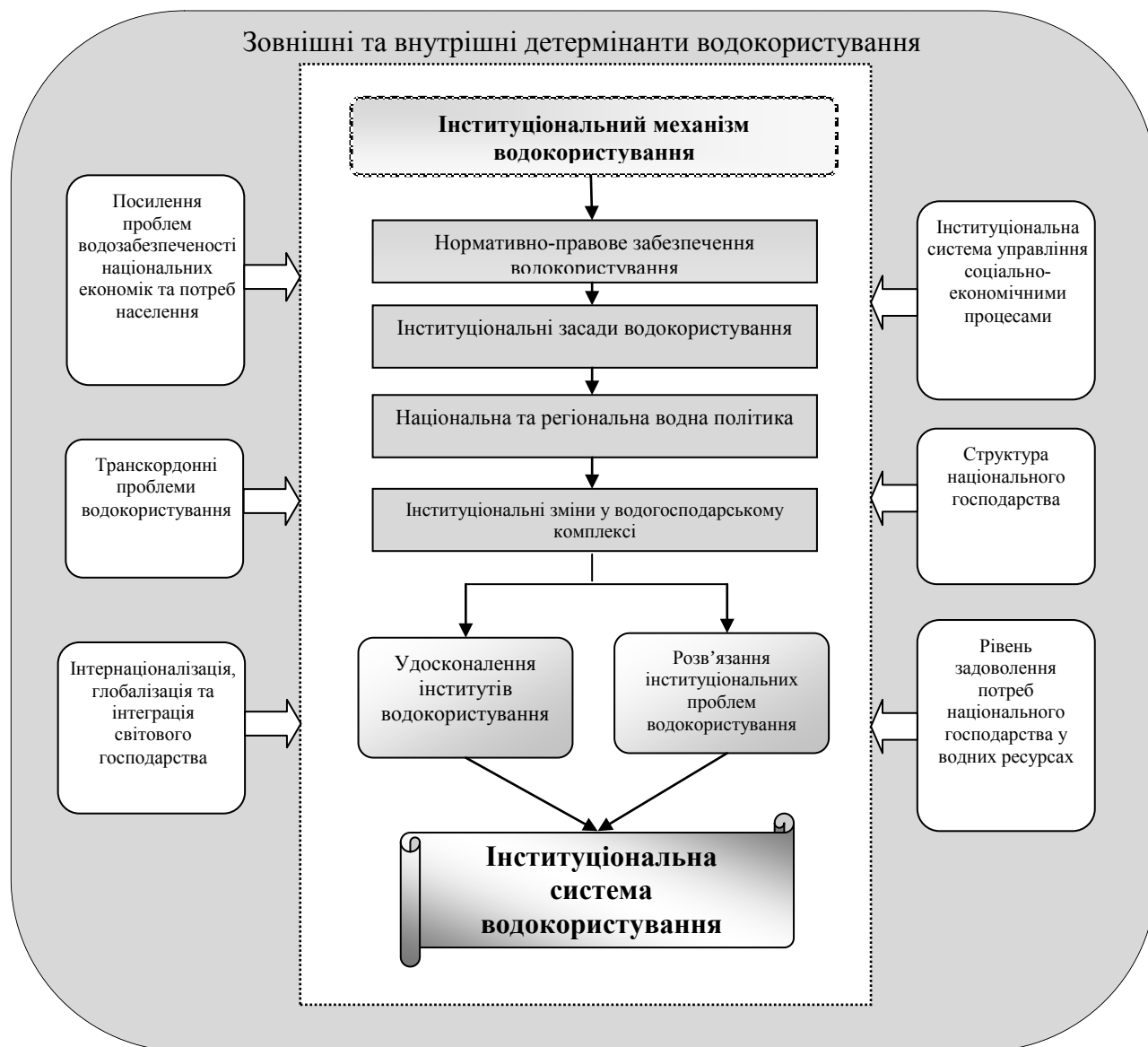

Рис. 2. Модель інституціонального середовища водокористування в ринкових умовах

Інститути ринку у сфері водокористування представлені інститутами ринкової інфраструктури, ринками водних ресурсів, тарованої води та водогосподарських послуг. Повноцінна ринкова інфраструктура водокористування має включати: екологічні банки, кредитні установи, торгові домви, аудиторські контори, консалтингові фірми, страхові та екологічні фонди, інжинірингові компанії тощо.

Ще одним базисним інститутом, який потребує масштабних трансформацій, є система управління водним господарством, що являє собою симбіоз облводгоспів і водогосподарських організацій, котрі пасивно впливають на економічні пропорції та екологічність водокористування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У розвиненому конкурентному ринковому середовищі фінансовий механізм управління водними

ресурсами ґрунтується на поєднанні як власної саморегулюючої дії, що становить власне його основу, так і системи державного регулювання ринкових відносин. Ринок на основі балансу попиту і пропозиції через механізм вільного ціноутворення загалом самостійно регулює розвиток окремих галузей, регіонів і підприємств, виробництво певних товарів та сферу послуг. Однак, ураховуючи, що сфера водокористування належить до природної монополії, визначальну роль у структурі фінансового механізму водокористування відіграє система державного регулювання. Вона має спрямовуватися насамперед на коригування, орієнтування ринкових механізмів на досягнення певних цілей і реалізацію визначених завдань, не замінювати ринкове саморегулювання, а лише доповнювати його і створювати необхідні умови для збалансованого розвитку.

Незважаючи на те, що в Україні доволі активно проходять процеси трансформації інститутів командно-адміністративної економіки в ринкові, водокористування характеризується гіпертрофованістю саме системи державного фінансового забезпечення водних ресурсів як у сфері управління ними, так і їх господарського освоєння та перерозподілу. Водночас мобільність й ефективність переливу капіталу у сфері водогосподарської діяльності значною мірою залежить від спектру ринкових інструментів та механізмів фінансового забезпечення, що в ній функціонують. Останні тенденції на світових ринках, динаміка інтеграційних та глобалізаційних процесів свідчать про його стрімке розширення. Необхідність розробки інституціональних засад упровадження організаційно-правових форм фінансового забезпечення особливо актуальна для тих сфер, де базисом є загальнодержавна власність, зокрема на водокористування.

Ураховуючи стратегічну важливість водної складової для забезпечення життєдіяльності населення та задоволення потреб господарського комплексу, подальшого вдосконалення потребують насамперед інституціональні зміни, які прямо (шляхом створення формальних інститутів) чи опосередковано (неформальні регулятори) впливають на охорону й відтворення водоресурсного потенціалу. В цьому контексті до формальних інститутів насамперед слід віднести нормативно-правове регулювання згідно з ринковими умовами господарювання, що включає організаційно-територіальний розподіл функцій відповідних органів управління, удосконалення системи фіскального регулювання та стимулювання раціонального водокористування.

Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що активізація глобалізаційних процесів приводить до імплементації в інституціональну структуру національної економіки сучасних ринкових інститутів, які змушують розширювати спектр інституціональних ланок залучення водних ресурсів у господарський оборот, їх відновлення, відтворення та охорони. Тому доцільно формувати інституціональний механізм екологізбалансованого водокористування, який оперуватиме значно ширшим спектром інституціональних одиниць, ніж система відносин, що утворилися у водогосподарському комплексі.

Анотація

У статті визначено основні проблеми раціонального водокористування та причини їх виникнення. Запропоновано механізми фінансового забезпечення водогосподарської діяльності, які передбачають здійснення системних заходів з метою підвищення капіталізації водних ресурсів, корпоратизацію системи управління водним господарством та розвиток системи інституційного забезпечення ринкових методів управління. Обґрунтовано необхідність формування інституціональної моделі сталого водокористування, яка передбачає активне функціонування значно ширшого переліку формальних та неформальних інституційних одиниць.

Ключові слова. Водні ресурси, фінансовий механізм, рента, капіталізація, корпоратизація, інституційне середовище, водогосподарський холдинг.

Аннотация

В статье определены основные проблемы рационального водопользования и причины их возникновения. Предложены механизмы финансового обеспечения водохозяйственной деятельности, которые предусматривают осуществление системных мер по повышению капитализации водных ресурсов, корпоратизации системы управления водным хозяйством и развитие системы институционального обеспечения рыночных методов управления. Обоснована необходимость формирования институциональной модели устойчивого водопользования, которая предусматривает активное функционирование значительно более широкого перечня формальных и неформальных институциональных единиц.

Ключевые слова. Водные ресурсы, финансовый механизм, рента, капитализация, корпоратизация, институциональная среда, водохозяйственный холдинг.

Summary

The article outlines the main problems of rational water use and their causes. The mechanisms of financial support for water management, providing for systematic measures to improve the capitalization of water resources, corporatisation of water management and development of institutional support for market management. The development of the institutional model of sustainable water use, which includes the active functioning of a much broader range of formal and informal institutional units.

Keywords. Water resources, financial mechanism, rent, capitalization, corporatization, the institutional environment hydroeconomic holding.

Список використаної літератури:

1. Інституціоналізація природно-ресурсних відносин: [колективна монографія] / за заг. ред. д.е.н., проф., академіка НААН України М.А. Хвесика . – К.: ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку», 2012. – 400 с.
2. Левковська Л.В. Корпоративне управління сталим регіональним розвитком України: [монографія] / Л.В. Левковська. – К.: ДЕДУТ, 2011. – 300 с.
3. Пилипів В.В. Управління відтворенням територіальних економічних систем у фінансовому просторі / В.В. Пилипів. – К.: РВПС України НАН України. – 400 с.
4. Теоретико-методологічні засади формування рентних відносин у водному господарстві України / [М.А. Хвесик, Л.В. Левковська, В.М. Мандзик та ін.]. – К.: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», 2012. – 96 с.
5. Формування інституціонального середовища підприємницької діяльності у сфері природокористування: інвестиційно-інноваційний аспект: монографія / М.А. Хвесик, В.А. Голян, Ю.М. Хвесик, С.М. Демидюк. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2010. – 488 с.
6. Хвесик М. А. Інституціональна модель природокористування: пострадянський формат: [монографія] / М. А. Хвесик. – К.: Кондор, 2007. – 788 с.